

УДК 347.77.028(477):339.543

Н.А. Берлач,
доктор юридичних наук, професор,
С.П. Филь,
здобувач ДНДІ МВС України

СУТНІСТЬ МИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, СПРЯМОВАНОЇ НА СПРИЯННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті досліджується сутність митної діяльності, спрямованої на сприяння захисту прав інтелектуальної власності в Україні. Визначаються поняття “митна діяльність” та “митна діяльність, спрямована на сприяння захисту прав інтелектуальної власності в Україні”. З’ясовуються чинники застосування дефініції “сприяння” у розділі XIV Митного кодексу України. Розкривається зміст митної діяльності у зазначеній сфері. Висвітлюються проблеми її реалізації та надаються пропозиції для їх подолання.

Ключові слова: митна діяльність, захист прав інтелектуальної власності, Митний кодекс України, контрафактні товари.

В статье исследуется сущность таможенной деятельности, направленной на содействие защите прав интеллектуальной собственности в Украине. Определяются понятия “таможенная деятельность” и “таможенная деятельность, направленная на содействие защите прав интеллектуальной собственности в Украине”. Выясняются причины применения дефиниции “содействие” в разделе XIV Таможенного кодекса Украины. Раскрывается содержание таможенной деятельности в указанной сфере. Освещаются проблемы ее реализации и предоставляются предложения для их преодоления.

Ключевые слова: таможенная деятельность, защита прав интеллектуальной собственности, Таможенный кодекс Украины, контрафактные товары.

Paper examines the nature of customs activities aimed at promoting the protection of intellectual property in Ukraine. It is defined the term “customs activities” and “customs activities aimed at promoting the protection of intellectual property in Ukraine”. Author analyzes the factors applying the definition “assistance” in the Customs Code of Ukraine. The content of the customs activity in this area is considered. The problems of implementation and provided suggestions for overcoming them are highlighted.

Keywords: customs activities, defence of intellectual property rights, the Customs Code of Ukraine, counterfeit goods.

Упродовж кількох століть митниця була й залишається одним із найголовніших факторів державності й незалежності країни, яскравим свідченням владного та фінансового суверенітету. Розвиток України як самостійної держави передбачає безперервний захист національних інтересів, відповідно до яких визначаються напрями, пріоритети та функції її митної політики. За таких обставин важливо не тільки забезпечити оптимізацію отриманих вигод від зовнішньоекономічної діяльності, а й врахувати можливі небезпеки і загрози. Митна система є важливим і ефективним фіскальним інструментом державного управління економіки країни. Одним із важливих способів економічного захисту є правильно організована і

чітко налагоджена митна діяльність, в межах якої визначається порядок переміщення через митний кордон товарів, встановлюються мита і митні збори, процедури митного контролю та інші засоби митної справи, реалізації митної політики. Безперечно, безконтрольне переміщення контрафактних товарів через митний кордон України завдає значної шкоди її економічним інтересам.

Міжнародна практика свідчить про те, що митниці відіграють значну роль у сприянні захисту прав інтелектуальної власності (далі – ПІВ) та перешкоджанні переміщенню контрафактних товарів. Згідно з оприлюдненим 18 квітня 2016 р. звітом Організації економічного співробітництва і розвитку митними органами в 2013 р. було зафіксовано 139 836 арештів і конфіскацій контрафактної та піратської продукції [1]. У період з 2011 по 2013 рр. найбільше імпортувалося контрафактної та піратської продукції в такі країни, як США – 20 %, Італія – 15 %, Франція – 12 %, Швейцарія – 12 %, Японія – 8 %, Німеччина – 8 %, Англія – 4 %, Люксембург – 3 %, Фінляндія – 2 %, Іспанія – 2 %, Бельгія – 2 %, Китай – 1 %. Найбільшим поширювачем підроблених товарів у зазначеному році виявилася Китайська Народна Республіка, яка виробила майже 63,2 % світових фальсифікованих товарів. Протягом цього часу її спеціальний адміністративний район Гонконг виготовив близько 21,3 % підробленої продукції, що разом склало 84,5 % контрафактних товарів. Аналогічна ситуація повторилася і в період 2011–2012 рр., де відсоток підроблених китайських товарів на світовому ринку склав 77,08 % і 83,11 % відповідно. Крім Китаю до постачальників контрафактної продукції відносять країни з економікою, що розвивається (Туреччина, Таїланд, Сінгапур, Індія, Об'єднані Арабські Емірати, Марокко, Суринам, Греція). Найчастіше ці країни підробляють споживчі товари: одяг, взуття, аксесуари, дитячі іграшки, продукти і лікарські препарати.

Результати аналізу щорічних звітів Державної фіскальної служби України (далі – ДФС) об'єктивно демонструють, що частота фіксації митницями порушень митних правил при переміщенні товарів через митний кордон України з порушенням ПІВ постійно збільшується і становить: 2013 р. – 2791 випадок призупинення митного оформлення товарів за підозрою в порушенні ПІВ, 2014 р. – 2200 випадків, 2015 р. – 3368, а в 2016 р. уже – 6440 [2]. Зазначена динаміка передусім засвідчує недосконалість чинного правового механізму захисту права інтелектуальної власності при переміщенні товару через митний кордон України, який почав наразі функціонувати в нашій державі. Тому створення ефективної системи захисту ПІВ на митному кордоні вважається одним із основних шляхів у розв'язанні проблем обігу контрафактних товарів, які спричиняють негативні економічні та політичні наслідки.

Загальні основи державної митної справи та здійснення митної діяльності досліджували такі відомі науковці, як: М.Я. Азаров, І.Г. Бережнюк, А.Г. Бидик, В.М. Дорогих, А.І. Калініченко, С.В. Ківалов, Б.А. Кормич, І.М. Коросташова, О.В. Кузьменко, Ю.Д. Кунєв, В.Я. Настюк, І.Д. Пастух, П.В. Пашко та інші. Сьогодні в науці митного права досить детально досліджено сутність державної митної справи і митної політики, зміст митних інтересів та митної безпеки і принципи здійснення державної митної справи. Проте залишається нерозкритим питання митної діяльності у сфері захисту ПІВ в Україні.

Отже, *метою* статті є аналіз сутності митної діяльності, спрямованої на сприяння захисту ПІВ в Україні. Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких завдань: визначення понять “митна діяльність” та “митна діяльність, спрямована на сприяння захисту прав інтелектуальної власності в Україні”; розкриття змісту митної діяльності у зазначеній сфері; з'ясування чинників застосування

поняття “сприяння” у Митному кодексі України (далі – МК України); висвітлення проблем її реалізації та надання пропозицій для їх подолання.

Враховуючи викладене, слід зазначити, що законодавець визначає державну митну політику як систему принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки [3, ст. 5]. Фахівці з української мови поняття “митна політика” визначають як систему державного контролю за перевезенням товарів через кордон і за оподаткуванням їх [4, с. 721].

У своїх роботах вчені визначають митну політику як: надскладну, багатогранну та специфічну категорію (А.Г. Бидик); складову внутрішньої та зовнішньої політики, яка визначає зміст діяльності держави та її компетентних органів у сфері регулювання зовнішньоекономічних відносин та організації митної системи і має на меті захист національних інтересів, національної безпеки і економічного суверенітету держави (С.В. Ківалов, Б.А. Кормич); першу форму державного регулювання зовнішньої торгівлі, для реалізації якої необхідно розроблення єдиної системи узгоджених економічних, політичних, організаційних та правових заходів з розвитку зовнішньоекономічних зв'язків держави (А.І. Калініченко) [5, с. 17; 6, с. 9; 7, с. 14].

З позиції сучасного митного законодавства поняття “державна митна справа” розуміється як заходи, спрямовані на реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, зокрема встановлені порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення, справляння митних платежів, застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення відповідно до закону державного контролю нехарчової продукції при її ввезенні на митну територію України, запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил, організація і забезпечення діяльності органів доходів і зборів [3, ст. 7]. Державна митна справа здійснюється з додержанням прийнятих у міжнародній практиці форм декларування товарів, методів визначення митної вартості товарів, систем класифікації та кодування товарів та системи митної статистики, інших загальноновизнаних у світі норм і стандартів.

На думку В.Я. Настюка, митна справа – це система суспільних відносин, що виникають під час переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон, у зв'язку із забезпеченням економіко-регулятивних, фіскальних і правоохоронних завдань митної політики держави, сформульованих у МК України та інших законодавчих актах, де відповідно до норм права одним із суб'єктів виступає орган або установа митної служби, їх організація чи посадовець [8, с. 28]. Ю.Д. Кунев зазначає, що органи доходів та зборів виконують у сфері митної справи подвійну роль: здійснюють митну справу та організовують управління цією справою та її розвиток, що в сукупності обумовило появу в теорії терміна “митна діяльність” [9, с. 13].

Слід зауважити, що законодавець визначає тільки поняття “митна справа” та “митна політика”, а от термін “митна діяльність” відсутній. Враховуючи цю прогалину, спробуємо його визначити. Для початку розглянемо поняття окремо кожного слова – “митна” та “діяльність”. Нині у науковому середовищі існують різні підходи до визначення поняття “митна”. За трактуванням В.І. Даля, похідні терміни у сфері митної справи виникли з поняття “митниця”, яке з татаро-

башкирської мови перекладається як “тамга”, тобто тавро, знак, штемпель [10, с. 399]. Натомість спеціалісти з української мови стверджують, що термін “митна” походить від терміну “мито”, тобто податок, який сплачується за перевезення товарів через кордон [4, с. 721]. Хоча історичний розвиток мита показав, що раніше при ввезенні або вивезенні товарів або прогону худоби через державні кордони стягувалася особлива плата (податок) грішми як з продавця, так із покупця товару в різних торгових місцях, а особи, які справляли цей вид платежу, отримали назву “митники”. У фінансовому праві мито (від давньонім. *muta* – податок, збір) розуміють як обов’язковий платіж, що справляється органами доходів та зборів з товарів та інших предметів, які переміщуються через митний кордон держави (ввезених при імпорті, вивезених при експорті або тих, що надходять транзитом) [11, с. 276]. У митному праві мито визначають як загальнодержавний податок, який встановлюється, нараховується та сплачується відповідно до чинного законодавства [3, ст. 271]. В 2-му томі Словника української мови поняття “діяльність” тлумачиться як робота або функціонування якоїсь організації, установи, машини і т. д. [12, с. 311].

У юриспруденції митна діяльність розуміється як форма здійснення митної справи, яка включає в себе митне регулювання, митні правила, митні процедури, боротьбу з контрабандою та порушеннями митного законодавства, інші засоби забезпечення митної безпеки та досягнення цілей і виконання завдань, установлених державою для митної служби. Тобто діяльності, що спрямована на реалізацію митної політики держави засобами митної справи у той час, коли митна справа включає засоби реалізації митної політики шляхом організації та провадження митної діяльності [13]. Як влучно зауважили вчені О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух та В.М. Дорогих, митна політика та митна діяльність завжди були нерозривно пов’язані з зовнішньоекономічною діяльністю держави, оскільки виникають за наявності міждержавних економічних (торговельних) зв’язків в якості об’єкта державного впливу та контролю [14].

Отже, доходимо висновку, що *митна діяльність* – це організація роботи щодо стягування з перевізників податку за переміщення їх товару через кордон.

Варто підтримати думку науковця А. Г. Бидик, яка стверджує, що лише наявність компетентних органів у сфері митної діяльності визначає інституціональний зміст реалізації митної політики. Найефективнішою умовою реалізації митної діяльності є злагоджена та закріплена законодавчою базою спільна й взаємоузгоджена діяльність органів доходів і зборів, які у своїй сукупності утворюють організаційно-інституціональну структуру механізму реалізації митної політики. Оскільки лише за наявності ефективно діючої системи державних органів реалізації митної політики, яка повинна мати різноманітні тісні зв’язки між складовими елементами системи, що виражають процес і результати взаємодії, можливо здійснювати митну політику [5, с. 17].

Нині захист ПІВ при переміщенні товарів через митний кордон України забезпечують органи доходів і зборів як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, митниці та митні пости. Тобто, це ДФС, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України. ДФС складається з територіальних органів у 24 областях та м. Києві, митних постів, спеціалізованих навчальних закладів та науково-дослідних установ органів доходів і зборів [3, ст. 551]. До територіальних органів відносять 25 митниць кожної області України та м. Києва, Енергетичну митницю, Міжрегіональну митницю та Дислокацію територіальних органів. Для виконання покладених завдань щодо вживання заходів

до захисту ПІВ та недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів в кожній організаційній структурі територіальних органів ДФС в Управлінні організації митного контролю передбачений сектор з питань захисту прав інтелектуальної власності та експортного контролю.

Зауважимо, що митниці при переміщенні товару через митний кордон України здійснюють не правову охорону чи захист ПІВ, а лише сприяють захисту ПІВ. Як підкреслюють Н.В. Волкова та Н.І. Білак, прийнятий в 2012 р. МК України скасував відповідальність митниць за пропуск товарів, що порушують ПІВ правовласників. Крім того, це положення стосується товарів, що містять об'єкти ПІВ, які не включені до митного реєстру об'єктів ПІВ. У результаті працівники митниць звільняються від відповідальності за невиконання ними своїх обов'язків щодо належної перевірки товарів, у тому числі за можливість порушення ПІВ, що суперечить загальним положенням відповідальності органів державної влади за власні рішення, дії або бездіяльність [15, с. 49; 16, с. 162].

Підтримуючи позицію вищезазначених науковців, О.М. Тропіна відмічає, що завданням митниць є сприяння захисту ПІВ учасників зовнішньоекономічних зв'язків, а не безпосередньо їх захист. Митний контроль може здійснюватися тільки за волевиявленням власника, яке полягає у заяві щодо реєстрації визначеного об'єкта ПІВ у митному реєстрі [17, с. 88–89]. Натомість В.А. Свирида, аналізуючи положення Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, стверджує, що митники фактично не сприяють, а здійснюють захист ПІВ під час переміщення товарів через митний кордон, й тому терміни “сприяння захисту” та “захист” розцінюються як синонімічні [18, с. 70].

Водночас європейська спільнота зазначає, що між митними стандартами України та ЄС існують розбіжності, які мають бути усунуті для прискорення інтеграційних процесів в Україні. Переймаючи досвід у сфері реформування митниць в ЄС, з метою реалізації Концепції залучення компаній (радників) до реформування митниць ДФС передбачається залучення міжнародної компанії для надання нею консультаційних послуг ДФС з реформування митниць. У рамках виконання цієї Концепції компанія зобов'язана для посилення інституційної спроможності митниць у виконанні їх основних завдань надавати одну із послуг – навчання працівників митниць з питань здійснення контролю за визначенням митної вартості, класифікації та країни походження товарів, проведення аналізу ризиків, здійснення митних процедур, боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями, а також приділити увагу захисту ПІВ [19].

Здійснення митної діяльності, спрямованої на захист ПІВ та недопущення переміщення контрафактних товарів через митний кордон України насамперед залежить від кваліфікації працівників митниць у сферах інтелектуальної власності та митної справи. На жаль, сьогодні ситуація з підготовки кадрового потенціалу у сфері інтелектуальної власності вкрай критична, хоча розвиток ринку об'єктів ПІВ вимагає і таким чином прискорює удосконалення правового регулювання їх обігу та створює підґрунтя для поглиблення та вдосконалення освіти в зазначеній сфері.

З кожним роком вища освіта у сфері інтелектуальної власності користується великим попитом серед тих, хто в своїй практичній діяльності потребує удосконалення знань та навиків. Випускниками стають переважно працівники митниць, слідчих органів, судів, прокуратури, поліції, тобто правоохоронні органи, на яких безпосередньо покладені обов'язки захисту ПІВ від порушень і протиправних посягань. Серед дисциплін, які викладають таким категоріям працівників, є: особливості кваліфікації злочинів у сфері інтелектуальної власності, методика

розслідування справ у сфері інтелектуальної власності, порушення правил переміщення об'єктів ПІВ через митний кордон, процедура адміністративного розгляду порушень, основи криміналістичних досліджень злочинів у сфері інтелектуальної власності, основи судової експертизи у сфері ПІВ.

Як стверджує Ю.Л. Бошицький, недостатня кількість фахівців у сфері інтелектуальної власності пов'язана з відсутністю спеціальних знань окремих державних службовців, співробітників органів слідства, суду, прокуратури, митниць, що потребує вирішення через удосконалення освіти у цій сфері, розширення її можливостей, введення відповідних курсів до обов'язкової програми системи вищої освіти в Україні [20, с. 227–229]. О.Ш. Чомахашвілі та О.А. Ляшенко також вбачають одну із причин неефективності захисту ПІВ у відсутності кваліфікованих спеціалістів, що можуть виявити правопорушення, кваліфіковано його зафіксувати й оформити, провести попередній розгляд матеріалів справи, довести її до логічного завершення [21, с. 12; 22, с. 10].

У 2005 р. Міністерство освіти і науки України, визнаючи економічну цінність об'єктів ПІВ та їх значення для суспільства в цілому, вперше своїм наказом запровадило у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації незалежно від їх підпорядкування і форм власності для студентів, які навчаються за освітньо-професійними програмами спеціаліста і магістра, обов'язкове викладання навчальної дисципліни “Інтелектуальна власність” [23]. Вивчення такої дисципліни забезпечувало інтелектуальний і соціальний розвиток особистості шляхом навчання основам правових та економічних аспектів ПІВ [20, с. 228]. Але не зважаючи на важливість ПІВ як для розвитку держави, так і кадрового потенціалу, Міністерство освіти і науки наказом від 4 березня 2015 р. № 235 скасувало дію наказу Міністерства освіти і науки від 20 жовтня 2004 р. № 811 [24]. У результаті викладання дисципліни “Інтелектуальна власність” не заборонено, але і не є обов'язковим: вищим навчальним закладам дозволено вирішувати на власний розсуд включати цю дисципліну до своїх навчальних планів.

Визнаючи, що кваліфікованих фахівців для комплектування кадрового складу працівників підрозділів з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності вищих навчальних закладів та наукових установ недостатньо, зазначене відомство восени цього ж року ініціювало Кабінету Міністрів України доручити їм запровадити обов'язкове викладання у вузах курсу з основ інтелектуальної власності для студентів технічних та природничих спеціальностей [25]. Ми вважаємо, що цей крок відомства щодо відновлення курсу є позитивним, оскільки отримані під час навчання знання з інтелектуальної власності в майбутньому допоможуть власникам об'єктів ПІВ не лише отримувати прибуток від їх використання у господарській діяльності, а й запобігти їх неправомірному використанню, оскільки про захист ПІВ на митному кордоні має піклуватися їх правовласник, вносячи ці об'єкти до митного реєстру, на підставі якого митниці здійснюють перевірку товару на наявність порушення ПІВ.

Процес інтеграції України до ЄС, сприяє гармонізації законодавства України до норм і стандартів ЄС. З метою забезпечення обміну європейського досвіду між державними службовцями України та країн ЄС різних сфер державного управління в Україні з 2005 р. запроваджена програма ЄС Twinning. За змістом програма є технічною допомогою ЄС та формою обміну досвідом з країною, яка прагне приєднатися до ЄС [26]. Для підвищення ефективності охорони та захисту ПІВ, залучення іноземних інвестицій, трансферу технологій та уникнення порушення майнових прав власників об'єктів ПІВ в рамках програми Twinning було створено проект “Удосконалення правової охорони та захисту прав інтелектуальної

власності в Україні”, у межах якого приділялася увага митному контролю та забезпеченню захисту ПІВ для продукції, яка ввозиться в країну. Такий обмін досвідом між працівниками митних органів країн ЄС та України сприяє підвищенню кваліфікації співробітників вітчизняної митниці та сприяє впровадженню європейського підходу до управління сфери інтелектуальної власності.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, відмітимо, що *митна діяльність, спрямована на сприяння захисту ПІВ в Україні* – це діяльність, спрямована на вжиття заходів органами доходів і зборів щодо запобігання переміщенню через митний кордон України товарів із порушеннями ПІВ, зокрема здійснення митного контролю і митного оформлення товарів, що містять об'єкти ПІВ, введення митного реєстру об'єктів ПІВ, призупинення митного оформлення товарів, застосування спрощеної процедури знищення товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою в порушенні ПІВ, проведення зміни маркування на товарах та їх упаковці з метою захисту належних правовласнику майнових прав на об'єкти ПІВ та недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів.

Сутність митної діяльності у сфері захисту ПІВ, до якої залучені органи доходів і зборів, полягає в тому, що органи доходів і зборів у межах своєї компетенції лише сприяють захисту цих прав, а не здійснюють безпосередньо його захист. Застосування поняття “сприяння” у розділі XIV МК України обґрунтовано такими чинниками: 1) об'єкти ПІВ характеризуються складністю та різноманітністю, що нерідко унеможлиблює їх ідентифікацію та визначення під час проведення митного контролю; 2) захист ПІВ правовласника – це виключне його право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта ПІВ, в тому числі забороняти таке використання; 3) скасування в МК України відповідальності органів доходів і зборів за невиявлення товарів, що порушують ПІВ правовласників, та пропуск контрафактних товарів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Trade in Counterfeit and Pirated Goods : Mapping the Economic Impact. – 18 April 2016. [El. resource]. – URL : <http://www.oecd.org/governance/trade-in-counterfeit-and-pirated-goods-9789264252653-en.html>.
2. Звіт про виконання Плану роботи Державної фіскальної служби України на 2016 рік : затверджено Головою Державної фіскальної служби України Р.М. Насіровим від 16 лютого 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/data/files/199244.pdf>.
3. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 32. – 9 с. – Ст. 1175.
4. Словник української мови : в 11 томах / [ред.-уклад. І.К. Білодід, А.А. Бурячок, В.О. Винник та ін.]. – 4-й том. – К. : вид-во “Наукова думка”, 1973. – С. 840.
5. Бидик А.Г. Проблеми координації діяльності системи державних органів, що залучені в реалізацію митної політики / А.Г. Бидик // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2012. – № 8 (2). – С. 16–24.
6. Ківалов С.В. Митна політика України / С.В. Ківалов, Б.А. Кормич. – Одеса : Юридична література, 2001. – 256 с.
7. Калініченко А.І. Митна безпека як складова національної безпеки України / А.І. Калініченко // Право та інновації. – 2015. – № 2. – С. 14–18.
8. Настюк В.Я. Адміністративно-правові проблеми законодавчого регулювання митної справи в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / В.Я. Настюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 36 с.
9. Кунев Ю.Д. Правова організація діяльності митної служби України : теоретичні та методологічні основи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Ю.Д. Кунев. – Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 40 с.
10. Толковий словарь живого великого русского языка Владимира Даля. Том 4. Р–т. – М., 1882. – С. 704.

11. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
12. Словник української мови: в 11 томах / [ред.-уклад. І.К. Білодід, А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк та ін.]. – 2-й том. – К. : вид-во “Наукова думка”, 1971. – С. 550.
13. Митна політика : Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Митна_політика.
14. Митне право : мультимед. навч. посіб. / О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.М. Дорогих та ін. – НАВС, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/books/mutne_pravo/materials/home.html.
15. Волкова Н.В. Щодо сприяння з боку митних органів захистові прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон / Н.В. Волкова // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право. – 2009. – № 1. – С. 49–53.
16. Білак Н.І. Особливості переміщення через митний кордон України товарів, що містять об’єкти інтелектуальної власності / Н.І. Білак // Митна справа. – 2011. – № 3 (75). – С. 159–163.
17. Тропіна О. Правові аспекти визначення кола товарів, що містять об’єкти інтелектуальної власності, у митному законодавстві / О. Тропіна // Право України. – 2003. – № 1. – С. 88–89.
18. Свирида В.А. Адміністративно-правовий захист інтелектуальної власності органами, що здійснюють державну митну справу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В.А. Свирида ; Міжрегіон. акад. управління персоналом. – К., 2016. – 225 с.
19. Про схвалення Концепції залучення компаній (радників) до реформування митниць Державної фіскальної служби : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 р. № 267-р // Офіційний вісник України. – 2016. – № 30. – С. 130. – Ст. 1213.
20. Бошицький Ю.Л. Оптимізація національної освіти у сфері інтелектуальної власності : сучасні вимоги та основні тенденції / Ю. Л. Бошицький // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 2. – С. 227–233.
21. Чомахашвілі О.Ш. Адміністративно-правове регулювання охорони прав на промислові зразки в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.Ш. Чомахашвілі ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2008. – 19 с.
22. Ляшенко О.А. Адміністративно-правове регулювання діяльності ОВС в сфері захисту права інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.А. Ляшенко ; Міжнар. ун-т бізнесу та права. – Херсон, 2011. – 19 с.
23. Про запровадження у вищих навчальних закладах навчальної дисципліни “Інтелектуальна власність” : Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 січня 2004 р. № 811 (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/3635->.
24. Про визнання такими, що втратили чинність, наказів Міністерства освіти і науки України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 4 березня 2015 р. № 235 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/3635->.
25. Українські фахівці стурбовані рішенням Міносвіти щодо відміни викладання предмету інтелектуальної власності у ВНЗ. – [29 квіт. 2015 р.]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vnz.org.ua/novyny/podiyi/7809-ukrayinski-fahivtsi-sturbovani-rishennjam-minosvity-schodovidminy-vykladannja-predmetu-intelektualnoyi-vlasnosti-u-vnz>.
26. До листа МОН від 25 вересня 2015 р. № 1/10-3263 : Доручення Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2015 р. № 35364/8/1-15.
27. Питання забезпечення впровадження програми Twinning в Україні : Указ Президента України від 6 жовтня 2005 р. № 1424/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 40. – 63 с. – Ст. 2543.

Отримано 20.02.2017